

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00006

**A helyi identitás és kohézió erősítése
Lepsény térségében**

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

Töredékek Mezőszentgyörgy múltjából

Mezőszentgyörgy a Mezőföld nyugati peremén elhelyezkedő település, 8 kilométerre a Balatontól keletre. 1950-ig Veszprém vármegye enyingi járásának nagyközsége, azóta Fejér megyéhez tartozik. Szomszédai Lepsény, Polgárdi, Soponya, Kisláng és Mátyásdomb. A helység a megyeszékhelytől közúton 29, Lepsénytől 2,5 kilométerre fekszik. A volt járási székhelytől, Enyingtól 14 kilométer választja el.

Az enyingi löszháton lévő település lencseszerű süllyedékben helyezkedik el. Ezt a Tikacsnak nevezett mélyedést a balatoni magaspart balatonakarattyai része, a küngösi és a polgárdi táblarög, az enyingi hát és a lajoskomáromi—kislángi tábla fogja közre. A süllyedek — amelynek múltja a Würm-korszakig nyúlik vissza — a Kabókapatak völgy medencéjeként is fölfogható. A környezeténél 20-25 méterrel mélyebb terület északi irányban csaknem Polgárdiig, míg dél felé Enyingig követhető. A Tikacs felszínét sugarasan összefutó aszók (száraz patakmedrek) és patakok helyenként 10-15 méter mélységű völgyekkel szabdalják. A Tikacs középső része feltöltött, alföldi jellegű lapály. A legmélyebb — mintegy 9 km² kiterjedésű — területén a Kabóka patak csatornázott mederben folyik. Ezen a lesüllyedt, sík területen Balatonfőkajár, Lepsény és Mezőszentgyörgy helységek találhatók.

E kistáj neve: Tikacs. Jelentése tisztázatlan. Van olyan nézet, amely szerint a szláv eredetű Takac szóból származna. Ennek az állításnak hitelét az támasztja alá, hogy a név jelentése (szárazpatak, pontosabban: száraz patakmeder) fedi a táj jellemzőjét. A tájban fekvő Mezőszentgyörgy helység neve újabbkori képződmény. A juhászok védőszentjének és a sárkányölő szentnek, Györgynek a neve a magyar középkorban rendkívül népszerű. Sok templomot szenteltek nevével és több falut meveztek el róla. Fejér megyében — egymáshoz viszonylag közel — kettő is van belőlük: Izsácaszentgyörgy és Mesőszentgyörgy. A mezőszentgyörgyi határban fekvő elpusztult település: Szentmárton és Szentgyörgy együttes előfordulása, névünnepeik (április 23. és november 11.) nomadizáláshoz kötődése és nem utolsósorban a vízben és legelőben egykor gazdag táj jellege pásztorkodásra, állattartásra utalnak. A 13. és a 14. század fordulójára letelepült pásztorok lehettek e falvak alapítói. Szentgyörgy mai nevének előtagja a helység földrajzi fekvésére (és a táj jellegére) utal: a mezőföldi

Mezőszentgyörgyöt különböztették meg általa a több Szentgyörgy nevű településünktől.

A középkori névadás hiányai a 16. század előtti azonosítást nehezítik. Iszkaszentgyörgy a középkori Fehérvár Szárazrét nevű határrésze révén kapcsolódott a városhoz, míg Mezőszentgyörgy mint a fehérvári káptalan birtoka. A név első említése 1249-ben a káptalani határbejárás alkalmával történik. Csaknem egy évszázaddal később, 1330-ban Szentgyörgyi Petres nevű királyi megbízott csóri utazása kapcsán esik szó a településről. Mindössze egy év múlva Csatári László folytatott nyomozást elszöktetett szolganők után: Szentgyörgy is gyanúba került. Az 1372. évi újabb határbejárás során arról értesülünk, hogy az említett egyházi érdekeltség Sárszabadi, a (sárvízi) mocsarak és Fehérvár irányában terül el. Ez egyértelműbbé teszi az azonosítást Mezőszentgyörgy javára. Az viszont, hogy 1335-ben melyik szóbanforgó helységek papja érdekelt 40 kisdénár pápai tized megfizetésében, ismét a homályt növeli.

Szentgyörgy említésével Zenthgyergh formában 1390-ben ismét találkozunk, de az egyértelmű azonosítás az 1435-ös előfordulással következik be. Ekkor arról értesülünk, hogy Zenthgyergh-öt, mint a fejevári egyház birtokát, Fejér megyéhez számítják. A század végén — de még Hunyadi Mátyás országlása idejében — a falu földesura már Erdődi (Erdewdy) Tamás, akinek a helyi jobbágyok 11 forinttal adóztak. Az egyházi birtoklás visszaszorulása ellenére még a káptalan (részben) birtokon belül maradt, hiszen 1536-ban (tíz évvel Mohács után) Zenthgyergh 7 adófizető portája a régi gazdának adózik. Ekkor ott még 3 „puszta” (üres) porta is található, 7 szegény és 2 szolga jelenlétével.

Új helyzet teremtődött Buda török megszállása, a hódítások területének kiszélesítése nyomán. A helyi lakosság már a század harmincas éveiben megismerkedik a hódítók kegyetlenségével. Az 1531. évi fölégetések nyomán keletkezett károkat a megmaradt népesség még helyreállította, de mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy védelemre a végek váraitól számíthatnak. Fehérvár eleste után Veszprém megyét is közvetlen veszély fenyegette. A keleti határán húzódó — pusztításnak kitett — területek birtoklásában, majd végvárainak fenntartásában változások következtek be. Az elhagyott egyházi birtokok (közte a fehérvári káptalan mezőszentgyörgyi jószágja) a palotai vár érdekeltségébe kerülnek. Az Erdődi család birtokai a negyvenes évek végén gazdát cserélnek, 1554-ben Mezőszentgyörgy — a királyhoz való hűség

jutalmaként Palásthy György birtoka lett. 5 A Podmaniczkyak vára, Palota, — a növekvő költségek miatt — királyi kézre került. Fenntartását a várbirtokok jövedelmei, az egyházi és magánbirtokok lefoglalt, illetve kisajátított, vagy szerződéssel átvett szolgáltatásai, a hadi adó biztosították. (Thury György palotai kapitánysága alatt a várhoz már száznál több helység, köztük Mezőszentgyörgy is, tartozott.) A várak fenntartásához egyes főurak (pl. Palota esetében Pálffy Tamás és a Zichyek) is hozzájárultak. A terhek súlyosabb része a jobbágyságra, a követlen veszélynek kitett falvak népére nehezedett.

Fél évtizeddel a mohácsi csatavesztés után — a növekvő veszélyre tekintettel — olyan törvényt hoztak, hogy minden 3 forintot elérő, vagy azt meghaladó vagyonnal rendelkező telek után 1 forint adót kell fizetniük az érdekelt jobbágyoknak." A fizetési kötelezettség kiterjedt az egyházi nemesekre és a szabadosokra is. A főpapok és a főurak — felajánlásuk alapján — „saját erszényükből" 20 dénárt adományoztak. A lelkészek fejenként 1 forinttal, egyházi javadalmazottak főpapjaik által megszabott összeggel adóztak. 1542-től követően a rovásadó mértéke már jobbágytelkenként 2 forintra emelkedett, amelyből változatlanul 1 forint a közvetlenül hadi célokat szolgáló összeg. (A nemesség ekkor vagyona hatvanad részével köteles a terhekhez hozzájárulni.) 1543-tól — Székesfehérvár és Palota elfoglalását követően — csak a 6 forintnál kevesebb vagyonú jobbágy, továbbá a zsellér mentesül a fizetés alól és — a tényleges helyzetből származó problémákat elismerve — a hódoltság alatt élők (kétfelé adózók) csak fele adót fizettek. Az elkövetkező években a rovásadó összege jobbágytelkenként általában 2 forint maradt.

Az adóösszeírások a terhek mellett arról is tájékoztatnak, hogy milyen változások következtek be — a török hadjáratok nyomán — az adózók számában, különösen az adózás alapjául szolgáló jobbágytelkek tekintetében. Az említett 1531-es összeírás — annak ellenére, hogy pl. Palota ura, Móré László elfoglalt birtokaira be sem engedte a rovókat, ezért a nyilvántartás hiányos, Veszprém vármegyében mégis 2220 és 1/4-ed portát írtak össze. Ekkor Mezőszentgyörgy 7 adózó és 3 üres portájával még lakott település. Az említett felégetést követően a megyei porták száma 1444-re csökkent. A negyvenes évek második felében végrehajtott támadások, illetve az 1552. évi hadjárat nyomán még nagyobb arányú pusztulás következett. Az említett hadjáratot közvetlenül megelőzően 726 és 1/2 adózó portát írtak össze (amelyből 88 volt „szabad", azaz megszállástól mentes), a hadjáratot követően már csak 76 szabad és 424 hódolt portát

találtak. Negyedszázad alatt a megyebeli porták számának csak 22,5%-a maradt meg, illetve annak is csak 15.2%-a volt magyar kézen.

A török uralom ezen a területen teljessé a 16. század közepére vált. A mai Fejér megye területe a Budai elajet (helytartóság) fehérvári és simontornyai szandzsákjainak (közigazgatási kerületeinek) részévé vált. A két hatalom végvidékén a kettős adózás érvényesült. A meghódított terület „rdjá”-ja (szolgája) függetlenül attól, hogy jobbágy vagy nemes volt, kapuk alapján kivetett fejadót fizetett. Egy Szentgyörgy nagyságú (50 körüli lélekszámú) település a gabona tizedével, kapunként 50 afccse-val és még 6-8-féle címen adózott. Egy kapura vetítve mintegy évi 300-400 akcse értékben. Ez a háromféle török hűbérbirtok közül közelebb állt a ziamethez (egyéni hűbérbe adott birtokhoz), mint a zsold helyett adott, kisebb jövedelmű falvakhoz. Ezt a szintet Szentgyörgy a 16. és 17. században ritkán érte el.

A török birtokfelosztás ellenére a magyar tulajdonos változatlanul ragaszkodott a megszállás előtti birtokviszonyok fenntartásához, és vele — a most már felére mérsékelt — jobbágyi szolgáltatások érvényesítéséhez. Működött a vármegye tisztikara, folytak a bírásokodások és a birtokperek. Az adózók mind a török, mind a magyar összeírásokban szerepeltek. A Palotához közvetlenül kapcsolódó várbirtok (pl. Szentgyörgy is, 66 más faluval együtt) Thury György kapitányságának kezdetén, 131 „főlegény”-e között oszlott meg, ők e helységekből származó jövedelemből fizették a legénység zsoldját. A vár élelmezése a közvetlen környék jobbágyainak kötelezettségévé vált. Míg a vár tatarozása, kijavítása a tágabb környék (pl. részben Fejér vármegyei) jobbágyság (évi 12 napban megszabott) föladata volt. Viszonzásul — és nem minden érdek nélkül — Palota vitézei (1577-ben 100 huszár, 50 darabont és 50 német gyalogos) védelme alatt folyt a várbirtok jobbágyainak mezőgazdasági munkája, örködnék jobbágaik fölött, elköltözni nem engedik őket. Elengedik a szolgáltatásokat ott, ahol a török megrabolta a falvakat. Ők gondoskodtak az elpusztult helységek újratelepítéséről is. Ugyanakkor területükön kívül eső hódoltsági településeket kényszerítettek adófizetésre Thury György lovasai. A század közepén (1568-ban) a török zúdít újabb csapást erre a területre.

A körülmények kényszerítő hatására, a fenyegetettség hírére vagy a közvetlen veszélyt észlelve falvak kerekedtek föl, néptelenedtek el. Művelés alá vont földeket hódított vissza a természet. 1578-ban Szentgyörgy mint „villa deserta” (elhagyott

település) szerepelt.¹⁰ Ezt leszámítva a község 1544—1646 között a dikaszedők jegyzékében nem található.

A 16. és 17. század fordulóján mozgalmassá válik Szentgyörgy környéke. 1601 szeptemberében Székesfehérvár megvívásáért folyt küzdelem, amelynek eredményeként a várost átmenetileg fölszabadították a török alól. Majd egy hónap múlva (1601. október 18-án) Nádasdy Ferenc lovasai szerzik meg a győzelmet Sárrét mellett, Hasszán nagyvezér túlerőben lévő serege fölött. A háborúskodás eredménye, hogy a fehérvári szandzsák 30 településéből mindössze 7 lakott falu maradt a 15 éves háború végére. (Sárszentmihályon pl. mindössze 4 személyt írtak össze 1617-ben.) Szentgyörgyön — amelynek beazonosítása ismét kérdésessé válik — még 1635-ben is csak 2, 1638-ban 3, 1647-ben pedig 2,5 portát számláltak.

Fejér megye területéhez csatolt egykori Veszprém vármegyei részen a 150 éves török uralom alatt a községek fele eltűnt. Csak 1696-ban találkozhatunk ismét Mezőszentgyörgy, Bozsok, Fok, Szabadi, Maros és Mezőkomárom helységek adataival. Veszprém vármegyében egyébként, a már említett 1531. évi 2220 portából 1648-ra csak 163 és fél telek maradt. Fejérben hasonló volt a helyzet. Itt 1696-ban a számba vehető 48 faluban 1459 családfőt (összesen mintegy 8000 személyt) találtak. Ez a 15. századvégi, Mátyás-kori, becsült népességnek mindössze egyötöde. Mezőszentgyörgy 30 telkének kétharmada (19 telek) 1685-ben üres puszta.

A török megszállás alól történt fölszabadulást követő évtizedben Mezed Szent Györgyöt öt egész és tíz féltelkes jobbágy mellett egy zsellér lakta. E 60-90 főre becsülhető népesség 186 mérővel bevethető (mintegy feleannyi hold) földön gazdálkodott. A már ismertetett földrajzi adottságok következtében nagy területű réttel és kiváló legelővel rendelkeztek. A falu lakóinak a szomszédos Lepsény községben 20 kapás (kb. 3 holdnyi szőlejük is volt. Épületanyagot, tüzelőt szolgáltató erdővel nem rendelkeztek. A faluban ekkor a következők (családfők) laktak: özv. Kis Mihály, Varga Gergely, Kis Ferenc, Darány Féter, Németh János, Szenté István, Szenté Mihály, Szabó István, Csordás Mihály, Csizmadia Mihály, Machády István, Varga István, Ros Mátyás, Hajas Péter, Lender György, és Kis Péter. A bírói tisztet Szalay Ferenc látta el. A község Badics Péter és Palásty Baltazár birtoka volt.

A település népessége református vallású. Templommal már a 16. században rendelkeztek. A 17. század második évtizedéből ismert Dankó József prédikátor

(1610—1622 között) neve. A helyi iskoláztatás az új hit igényének (Bibliaolvasás) megfelelően megkezdődhetett, de írásbeli nyomai csak a 18. században lelhetők fel. E hit által is táplált magyar nemzetiségű lakosság állásfoglalása kifejeződött a századforduló „kuruc” magatartásában. A lakosság emlékezete őrizte meg Béri Balogh Ádám személyét, akinek Rákóczi szabadságharcában a falu népe támogatást nyújtott. A harcok későbbi szakaszaiban sem változott a helybeliek állásfoglalása. Ezzel indokolják a császári katonák 1707-beli kegyetlenkedését, amikor is bosszúból felgyújtották a falut. A tűznek a helység valamennyi épülete (a kőtemplom kivételével) áldozatául esett. Elpusztult a parókia, a faluháza összes irata. (Csak 1725-től vannak ismét dokumentumaik.)

A 18. század jelentős változásokat hozott a község életében. Változtak a falu birtokosai, módosult a lakosság szociális összetétele és vallási megoszlása, fölerősödtek a rekatolizációs törekvések. A század első felében a korábbi birtokosok (pl. a Pálásthyák) mellett újak tűnnek föl. A század derekán pl. Hollósy János és Kenessey Sámuel. Még korábban a Bél Mátyás által említett Bódisz, Perczeg és Végheli családok. Ugyanekkor a rövidebb helyi múltra visszatekintő Hollósy ák a sajátjuk mellett zálogbirtokra is szert tettek a Pálásthyák tulajdonán. A közepesen termékenynek minősített határban a század közepén már háromnyomásos gazdálkodás folyik. Szőlőterületük — az említett lepsényi Tikacs-hegyen — többszörösére növekszik. Saját postfundualis (házhely után járó) földjeikhez bérbe vették Liter és Papvására pusztákat is. A század derekán lezajló örökösödési háború során támadt értékesítési konjunktúra nemcsak a mezőgazdasági (szántóföldi) művelés módszerét változtatja meg a háromnyomásos gazdálkodásra történő áttérés irányába, hanem ösztönzőleg hat az allódiális (majorsági) gazdálkodás kiterjesztésére is. A röghöz kötött jobbágyokból álló faluban a szabadmenetelű jövevényekből (elsősorban a betelepült zsellérekből) jelentős számú „szabad” munkaerő állt rendelkezésre. Ez a körülmény, valamint a jobbágytelkek osztódása nyomán fölszabaduló munkaerő nemcsak az allódiások térhódítását sarkallta, hanem az általános értékesítési konjunktúra mellett a helyi piacot is szélesítette. A vele együttjáró pauperizálódási folyamat pedig a szociális feszültségeket növelte.

A tizenhetedik század végén Mezőszentgyörgyön 9 egész, hat fél, és 1 negyed telket írtak össze, amelyek lakottak voltak. Ugyanekkor 4 egész és 6 fél telek lakatlan. Negyedszázaddal később (1720-ban) 17, 1768-ban 41 jobbágycsalád lakta a falut.

1785-ben a 735 főnyi népességből 37 családfő a paraszt, (2 a polgár) és e két réteg örököse címén 36 személyt tartottak nyilván. 17 A század második felében a paraszti létszám stagnált, míg a zselléresedés ütemében meggyorsult, számában jelentősen növekedett. Az 1768. évi 11 zsellérrrel szemben 1785-ben már 111 zsellér állt. Csak a férfiak lélekszámát véve alapul (365 személy) a zsellérek tömegében szinte elvesznek a jobbágyok. Ez utóbb említett periódusban a helyi nemesség létszáma nemcsak stabilizálódik, hanem növekszik is. (1754. 10, 1780. 12 nemes.) E század végén alapozódik meg, majd a 19. század első felében véglegesen az a községre jellemző sajátosság, hogy a birtokállomány a nemesi ivadékok között megoszolva széttöredezik néhány százholdas középbirtokokra. A jobbágyság tulajdoni arányának szinte változatlan megtartása mellett a népesség — éppen a birtoklási arányok konzerválódása következményeként — mind nagyobb hányada zsellérsorúvá válik. A nagybirtok szétaprózódása, a paraszti birtokok jelentős részének stabilizálódása (és ennek nyomán „paraszti dinasztiák” kialakulásának meginduló folyamata) a módos parasztság és a „szegényedő” nemesség jelentős részének egymásra találását eredményezi. (Az úgynevezett „komasági” kapcsolat majd politikai tettekben kamatozódik.) Ezt a folyamatot segíti a felekezeti egység, amelyet előbb a rekatolizációs törekvések elleni védekezés fűz még szorosabbra, a későbbiekben pedig a társadalmi szabadságért és a nemzeti függetlenségért folytatott közös fellépés koronáz meg. Az összefonódottakból kerültek ki a község vezetői, esetenként még a járásé is: számarányuknál jóval nagyobb befolyással voltak a helyi események alakítására.

A lakosság többségét, jelentő zsellérség számának emelkedése mellett a század első felében betelepültek (jövevények) kedvezményezettségének megszűnése, majd az egész jobbágyságra nehezedő terhek növekedése jellemző a 18. századi helyi körülményekre. Az új betelepülőknél az első évekre kirótt készpénzadó (summapénzt), a kilencedből származó kötelezettséget és a „konyhára valót” a pénzbeli járandóság kiterjesztése és növelése követte. A század első felében két és félszeresére emelkedő hadiadót, majd 1766-tól megnövelt (6 forintra emelt) adóteher egységesülést teremtett a jobbágyi szolgáltatásokban. Ilyen irányban hatott a helyi 1768-beli úrbéli tabella is, amely a robotnapok számát — a helybeli évi 12 (igás) napról 52-re emelte. Tért hódított, a korábbi természetbeni szolgáltatásokkal szemben, a

pénzbeli megváltás is. A veszprémi püspök pl. dézsmája ellenértékéért 1777-ben 60 forintot kapott.

A 18. században lényegesen módosult Mezőszentgyörgy lakosságának felekezeti összetétele. Az újratelepítés éveiben, majd az azt követő évtizedekben a protestáns hitet vallókra nehéz idők jártak. Az „új hit” fennmaradásának megakadályozását, illetve a visszatérítés hatékonyságát templomfoglalásokkal, iskolák bezárásával, a prédikátorok hitbeli tevékenységének korlátozásával törekedtek elérni. (Veszprémben 1716-ban, Pápán 1752-ben került sor protestáns templom elvételére.) E módszerek II. József „türelmi rendelete” nyomán (1781.) enyhültek, váltak „türelmesebbé”. Ezekben az évtizedekben Mezőszentgyörgy népességének túlnyomó többsége (1785-ben 80%-a) református. Korábban ez az arány még nagyobb volt, hiszen a század derekán mindössze néhány római katolikus (a földbirtokosok között) található a községben. A protestáns hitélet korlátozása miatt, a térítések révén, de mindenekelőtt a bevándorlások nyomán megnövekedett a katolikus népesség száma, illetve aránya.

A református egyházi szolgálat és az iskolai oktatás ellátása ekkor szorosan kapcsolódott egymáshoz. Általános gyakorlat, hogy a prédikátorságra készülők (a pápai, sárospataki és debreceni kollégiumok teológus hallgatói) tanulmányaik befejezése előtt kitérőt tettek az „oskolamester”-ség irányába. (Volt ettől eltérő gyakorlat is: kevés létszámú gyülekezet gyakran „obsitos katonát”, vagy az írás és olvasás terén jártas civilt” alkalmazott mesterként.) A mezőszentgyörgyi „kisdud oskolánk oskolamesterei” közül névszerint Mosoni György és Berhidai István neve ismert 1738-ból. Az előbbi „sok ideig oskolamesterséget viselt” és a lakosság körében rendkívül népszerű Visolyi Andrásnak volt kortársa. 1761-ből Vásárheli B, Sámuel, a századvégről (1798.) Sebestyén József ismert. Rajtuk kívül még Kallós Sámuel, Vizi Mihály későbbi (másutt megválasztott) lelkipásztorok, valamint Tömösvári István, Kovács Imre, Borbély György és Seres Ferenc tanított hosszabb-rövidebb ideig a helyi iskolában; amelynek tevékenysége — az említett nehézségek ellenére, a helyi potentáták támogatásával — szinte folyamatosnak mondható.

Mezőszentgyörgy — helyi áldozatkészség következményeként és a Mezőföldi Református Egyházmegye határozata nyomán — az 1820-as évek végén környéke pedagógusainak továbbképzési központjává válik. 1828-ban itt nyitják meg azt a Kerületi Könyvtárt (Tractuális Bibliothecát), amely „az oskolamesterek tudományos előmenetelekben valók érdekében” hivatott tevékenykedni. Ezzel segítették annak az

egyházmegyei határozatnak érvényre juttatását, amelyik elrendelte, hogy „tanítónak csak olyan személy vétessek be, aki tanítóképző intézetünkben diplomát nyert”. Illetve — még hatékonyabban — törekedtek szolgálni azt a célt, hogy „a régi tanítók pedig az iskolai szünet alatt legalább kétheti oktatásban részesüljenek”. Itt jegyezzük meg, hogy a helyi presbitérium 1884 februárjában hozott határozatával ismételten kedvező döntést hozott. „Az akadémikus iskolatanítóságot megszüntetjük, a tanítói állomást állandósítjuk” — fogalmazódott meg az az álláspont, amellyel a korábbi, rövid (2-3 éves) tanítóskodás helyébe végleges „állomáshelyet” biztosítottak a megválasztott mesternek, illetve mestereknek.

A 19. század 3. és 4. évtizedének fordulóján (1829-ben 864 személy lakja Mezőszentgyörgyöt. Az adózók száma (1828-ban) 313 fő. A közel kétszáz (196) családfő csaknem 13%-a (az 1834. évi összeírás alapján) nemes. 20%-a jobbágy, közel 67%-a zsellér. (Ez utóbbiaknak csaknem fele, 62 személy, hazátlan zsellér.) Az időben egymáshoz közelálló adatok, megközelítő pontosságuk ellenére is, jelzik: az 1830-as évekre a község zsellérfaluvá alakult át, illetve a kereken egy évszázaddal korábban elindult társadalmi átrendeződés eredményeként Mezőszentgyörgy pauperizálódott. E nagyszámú zsellérség (összesen 132 család), de különösen legszegényebbjei (a 62, még házzal sem rendelkező család tagjai) számára a szűkös megélhetést a nyári részes aratás és cséplés, a balatoni szőlőkben végzett napszámos munka biztosította. Számukra az év legnehezebb időszaka a tél volt: erdő nem lévén, az adódó gyér munkalehetőséget (és a tüzelő egy részét) a zsugorodó területű nádasok nyújtották, a minimális, főleg helyi szükségletre termelő háziipari tevékenység mellett. A népesség 11%-a egyébként iparral foglalkozott, illetve abból is élt. Köztük 10 takács, 5 csizmadia, 2 kovács, 1 bognár és 2 ismeretlen található. A piacra termelők áruikat Veszprémben, és vásárokon értékesítették.

A falusi szegénységgel az ellentétes pólust — legalábbis részben — helyi illetőségű, illetve a községben birtokkal rendelkező nemesség képviselte. Az összeírt 57 nemesnek közel fele nem helyi lakos. A Balassa család tagjai (József, Ferenc és Zsigmond) Kápolnásnyéken, a Győrfi familia helyi érdekeltjei Köveskálon voltak honosok. (Győrfi Dániel, Péter és László.) Hollósy Somogyi Imre Baracskán, Huszár Gábor, a Mészely család néhány tagja (mint László, János, György és Károly) Sárbogárdon, míg József Patteden, Ferenc pedig Csőszön lakott. Kápolnásnyéken volt honos Pázmándy Zsigmond, Nádasdy Sárközy Sándor viszont a Somogy megyei

Korpádon. Füredi lakosok voltak a Somogyi testvérek, Károly és Márton. Több személyről, illetve családról megállapítható korábbi lakó-, illetve származási helye, bár az összeírás időpontjában — egy kivétellel — már szentgyörgyi lakosok. Gömbös Ádám a Vas megyei Újfaluból, Harmath Gábor a Bars megyei Léváról, Kontz István — ekkor móri prédikátor — szintén az előbbi megyéből „szakadt” Szertgyörgyre. Udvardy Pálék a baracskai Szűcs famíliából, Vechélin Ferenc a Sopron megyei Ládról, míg a Virág család tagjai, id. János, ifj. János, István és József — állításuk szerint — a peremartoni nemesek közül valók.

A helyiek közül a Baditz család özv. Baditz Jánosné, Ros Katalin. özv. Baditz Pálné, Ángyán Zsuzsanna, Baditz Zsigmond és István, Harangozó Nagy János és Péter nemességének igazolása „actio alatt van”, rendezéséig nincs „votuma” (szavazati joguk) a megyegyűlésen. Az összeírásban szereplők közül Fodor Dániel (nemessége 1808-ban kelt), Hollósy Filep László vármegyei főszolgabíró, Hódosi Karátsony Dániel, birtokos; a két Hódosi Karátsony testvér Antal (táblabíró) és Lázár (hites ügyvéd), Katona Lajos, birtokos; Katona Péter, testimonialis (bizonyosság) levél alapján, Keserű János birtokos, Kováts István, birtoktalan; Miklós Ferenc, birtoktalan; Nagy Sándor és Dániel birtokos (székely kiváltságlevél alapján), Nagy Sándor Kováts; Nagy Szabó Sándor, birtokos; Péter Ferenc, táblabíró; Szabó János, birtoktalan; Szálai József, birtokos; Udvardy Pál, Vechélin Ferenc, birtokosok, valamint Virág János és fiai: János, István és József birtoktalanok iratai rendben találtak. Közülük legrégebb hites igazolással Katona Péter rendelkezett: 1743. július 16-i keltezéssel, a többségé 19. századi. A nemesek — valamennyiüket figyelembe véve — közel egynegyede birtoktalan. Életmódjuk már nem, csak jogállásuk különbözteti meg őket a helység jobbágyaitól. Ez a forrása annak a helyi, szóbeli hagyománynak, amely szerint — a házasság ritka kivételeitől eltekintve — szoros „komasági kapcsolat” jellemezte, általában a szentgyörgyi nemesi—jobbágyi viszonyt. Egyesek állítása szerint ez nemcsak a családi ünnepeken történt találkozásokban jutott kifejezésre, hanem (1842-t követően) abban is, hogy a tehetősebb jobbágyokat megyei tisztújításokkor, követválasztások alkalmával a nemesek szavazóként szerepeltették, s így gyakran sikerült számukra kedvező eredményeket elérniük.

A század harmincas éveiben záródott le az a pörösködés, amelyik az elzálogosított Palásthy birtok tulajdonáért folyt. A zálogbirtokos Hollósy család ellen Matkovics István septemvir (a hétszemélyes tábla tagja), mint a Pálásthyak rokona, pör útján

érvényesítette a „zálogpörösök" követeléseit. 1838-ban törekvései sikerrel jártak. A zálogpörösök sorába tartozott Eötvös Lajos szilasbalhási kisbirtokos is. „Osztályos" rokonaival együtt, az „ősi örökség jogán" részesült a 63 évig zálogba adott egykori Palásthy birtokból. Eötvös még abban az évben áttelepült Mezőszentgyörgyre. Híressé vált fiainak: Károlynak és Lajosnak e község lett szülőhelye.

Eötvös Károly, a későbbi író és a tizsaeszlári per révén is országos hírnevet szerzett ügyvéd visszaemlékezése (a negyvenes évek végére) bepillantást enged szülőfaluja közszellemére nagy hatást gyakorló tanítók munkájába. Különösen Kovács János tevékenységét emelte ki. Ő ugyanis — „miután a könyvek vásárlása a mi falunkban nem volt divatban" — költeményeket másolt le több példányban, és ezeket „előkelő házakhoz" juttatta el. E versek között — írta Eötvös — első helyen állt Vörösmarty Mihály Szózat-a. A versek az iskolában is k i voltak függesztve, és a diákoknak „álmukban is" tudniuk kellett idézni e verssorokat. Nevelési módszereivel, személyes példamutatásával Kovács János nem állt egyedül.

Sikerrel kamatozódott a helyi Kerületi Könyvtár (már az első évben 100 kötetet elérő) munkássága. Lehetővé vált az itt tanító teológusok felkészülése vizsgáikra. 2 7 1831-ben pl. a vizsgázó jelöltek közül Szikszai János és Cserki István nemcsak tanulmányaikban értek el „dicséretes" eredményt. Mint Hollósy László főbíró rámutatott: Szikszai János a kolerajárvány idején „a betegek körül nagy hűséggel és szorgalmatossággal forgolódott..., amelynek következtetése lett, hogy maga is veszedelmes hideglelésbe esett..." A szintén itt vizsgázó Cserki Istvánt (már mint balatonszabadi lelkészt), országgyűlési követté választották. Utódjai egyike, Rózsa Sándor helyi lelkész, a szabadságharc küzdelmeiben vállalt vezető szerepet.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményei 1848 nyárutóján érintették Mezőszentgyörgyöt. A Balaton déli partja mentén vonuló Jellasics szeptember derekán már Lepsényben időzött. Martalócai kegyetlenkedésének híre megelőzte érkezését. A híresztelések hatására Rózsa Sándor, küldöttség élén, védelmet kért az atrocitások megelőzése céljából. Gróf Nádasdy Lipót kastélyában időző Jellasicsot kedvező hangulatban találták. A delegáció útja eredményesnek bizonyult. Jellasics elképzeléseivel, illetve katonáival történő későbbi találkozás más eredménnyel járt, bár a hadiesemények alakulására, magyar szempontból, kedvező volt.

Jellasics célja a magyar főváros bevétele volt. Fehérvárra érve azt kellett tapasztalnia, hogy ereje Buda bevételéhez elégtelen. Segítségre szorul. Ezért szeptember 26-án Handits Milivoj hadnagyot, 17 főnyi csapatával a Balatonnál időző Philipovich tábornokhoz küldi, erősítést kérve. Ezt a csapatot átutazóban a lepsényi fogadónál id. Eötvös Lajos meglátta, és hazatérve, mint nemzetőr parancsnok, intézkedett továbbutazásuk megakadályozása érdekében. Parancsára Rózsa Sándor lelkész, Kovács János tanító és Gregorics Ferenc jegyző vezetésével mezőszentgyörgyi közbirtokosokból (Matkovics Balázs, Fodor László, Pósa László), egy szerb kovácsból, Kemény Péter, Szenté Péter, Keresztes János telkes gazdákból és négy más (Berta János, Újhelyi, Bende és Fazekas nevű) személyekből álló csapat, villákkal és fejszékkel fölfegyverkezve, elállta a Handits hadnagy vezette egység útját. Életre-halálra menő kézitásban a segítségért indulókat megsemmisítették. A helyiek közül többen megsebesültek, a jegyző — térdlövés következtében — egész életére béna maradt.

Az esemény a pákozdi—sukorói csatát megelőző napokban történt. A kért segítség elmaradása, a délről segítségre siető Roth tábornokhoz intézett levél elfogása, nemcsak az erőviszonyokon változtatott, hanem Jellasics vereségét is előidézte. A szabadságharc további eseményeivel a mezőszentgyörgyiek 1843 szilveszter éjjelén kerültek ismét kapcsolatba. Ekkor a móri csatából vesztesként kikerült huszárok egy részét (mintegy félszázat) láttak vendégül. A magyar szabadságharc leverői nem felelték el helybeli kudarcaikat. 1850-ben vizsgálatot indítottak a segélykérő csapat megsemmisítőinek kiderítésére. A készülő akcióról Fodor László szolgabíró azonnal értesítette id. Eötvös Lajost. Eötvös — jölehet már éjfél volt — fölkereste a résztvevőket, azzal, hogy mozgósítsák a falu férfi lakosságát. Az összegyűltek előtt — hajnali három órakor — Rózsa Sándor lelkész, a református templomban az árulás aljasságáról és bűnös voltáról prédikált. A reggel megérkező zsandár főhadnagy azonnal megkezdte a kihallgatásokat. Egy napon át több mint 100 személyt faggatott, de minden eredmény nélkül. A falu hallgatásba burkolódzott, áruló nem akadt közöttük.

Az eredménytelen vizsgálatot újabb követte. Szintén eredménytelenül. Ez alkalommal a futároknál lévő, Roth tábornokhoz címzett üzenetre, illetve annak sorsára is kitért a vizsgálódás. A tájékoztatástól megfosztott Roth közel tízezer katonája ugyanis, felülve a nemzetőrök cselének, Ozora mellett, a Tóti erdőnél letette a fegyvert, 1848. október 7-én. Ebben is része volt a mezőszentgyörgyiek szeptember végi akciójának.

A 19. század közepén Fényes Elek termékeny, homokos határú, bortermelő községként jellemzi Szent Györgyöt. Ebben az évtizedben (1857-ben) a község egész területe 3343 kat. holdra terjedt. A határ közel 70%-át (2247 kat. holdat) elfoglaló szántó mellett jelentős, 611 kat. holdnyi (18,3%) legelővel rendelkeztek. A réttel együtt (335 kat. hold) a határ csaknem 30%-a legeltetési, állattartási célokat szolgált. A Fényes Elek által említett bortermelés 17 kat. holdnyi területen, a határ 0,5%-án folyt. Ez, Fényes alapján, föltételezi, hogy a község határán kívül (pl. a lepsényi Tikacs-hegyen) is bírtak szőlőskertekkel a helyi lakosok.

A Fényes által említettek között — a néhány régi, mint a Kenesseyek, a Katona és Matkovics családok mellett — egy korábban alig szereplő tűnik föl a Szűcs csatáddal. A gyér számú adat ellenére az állapítható meg, hogy a század közepén az egykori nemesi birtokok terhére jelentős arányeltolódás történik a nem nemesi származású, illetve honoratior (tisztos állású) személyek birtoklása javára. (Matkovics táblabíró, majd Eötvös Károly ügyvéd részére.) A Matkovicsék kezére került Palásty birtok csak két nemzedéknyi ideig volt tulajdonukban, mert Matkovics László országgyűlési képviselőtől — eladósodása következményeként — a Fejér Megyei Takarékpénztár birtokába jutott. A Takaréknál bérbeadott, illetve értékesített földből Eötvös Károly, szintén országgyűlési képviselő, is vásárolt. Eötvös 11 évi gazdálkodás után — hatvanéves korán túl — 1905-ben túladott birtokai nagy részén.

A helyi középbirtokokban bekövetkezett tulajdonváltások lényegében az úri és a paraszti birtokok egymás közötti arányán nem változtattak. A század végén a korábbi kiterjedésű határ (3341 kat. hold) több mint fele (53,5%-a: 1840 kat. hold) változatlanul úri birtok. A helyi családoknak mintegy ötödét képviselő egykori jobbágyságon belül történik olyan átrendeződés, amely egyrészt (mérsékelt arányban) gyarapodással jár, másrészt — birtokelaprózódás, eladás (árverés) révén a volt zsellérek, a földnélküliek számát növeli. Századunk első évtizedében e folyamat következményeként a 100 és 10 kat. hold közé eső birtokokkal rendelkezők számát (51) kétszeresen meghaladta (100 fővel) a 10—1 közötti paraszt családfőké, míg a cselédek és napszámosoké (195 fővel) a parasztokét duplázta meg. Ekkor a mezőgazdaságból élők fele (48,6%-a) cseléd, illetve napszámos, a másik fele pedig — a néhány 100 holdon felülivel együtt van birtokon belül.

Ekkor a mezőgazdasági keresők 2,2%-ának birtokában volt a község határának fele, míg 37,6%-át jelentő 100 hold alattinak a másik fele. A népesség 48,6%-át jelentette

az agrárproletárok aránya. A község lakosságának 73%-a élt még a mezőgazdaságból, olyan módon, hogy több mint 70%-uknak — gyakran többedmagukkal — munkába kellett állniuk. Minél nagyobb volt — általában — a birtok, annál kisebb az egy keresőre eső eltartottak aránya. Az úri házakban az asszonyok nem, napszámosoknál pedig még a gyerekeknek is munkát kellett vállalniuk. A járásbeli átlag napszámbeérek ekkor (1909-ben) férfiaknál 2, nőknél 1,5, gyermekeknél 1 korona körül mozogtak. Éves átlagban a férfiak a napok 63,2%-át, a nők 50%-át, a gyermekek 46,8%-át tudták napszámbeében tölteni. A munkások sok volt, a munkaalkalom pedig kevés. A vékony javadalmazás (a napszámbeérek átlaga) a megyeit meghaladta. A nagybirtokkal túltengő enyingi járásban meg kellett tartani a munkaerőt. Annál is inkább, mert Veszprém vármegye a kivándorlók arányát tekintve az ország élmezőnyében foglalt helyet.

Mezőszentgyörgy nagyközségnek legjelentősebb birtokosa a századfordulón még Eötvös Károly volt. Körössy Lajos 483 kat. hold saját birtokkal az Eötvösének (796 kat. hold) felét alig haladta meg. A többiek a sajátjuk mellett még bérelt földön is gazdálkodtak. Fodor Kálmán összesen 445, ifj. Imre Sándor 116 kat. holdon. Fodor Vámos Gyulánétól, ifj. Imre Kiss Pétertől bérelt földet. E gazdaságok összes területének több mint 80%-a szántó volt. Az Eötvös birtokon ezt meghaladó az arány (90%), míg a Körössy éknél csak az 50%-ot alig meghaladó mérték érvényesült. A birtokok szemtermelésre rendezkedtek be; egyedül Fodor Kálmánnál folyt intenzív állattenyésztés. Övé az összes birtokon található 82 szarvasmarha több mint fele. Hasonló az arány a 91 sertéssel kapcsolatban. A 385 darabból álló juhállomány pedig teljes egészében az ő birtokában volt. Jellemző, hogy az úri birtokok 43,2%-ával rendelkező Eötvös Károlynál az állatállománynak mindössze 3,5%-a található. Hasonlóan alakult a géppark megoszlása is. A gépparknak mindössze 10%-a van tulajdonában. Fodor Kálmán viszont 24,2%-os birtokarányal a gazdasági eszközök 42%-át hasznosította. Mind a négy gazdaság súlyt helyezett a magtisztításra: mindnek volt rostája, kettő pedig trieurral is rendelkezett. Az Eötvös birtokon a vetés még kézzel, a másik hármon már géppel történt. Cséplőszekrény csak ifj. Imre Sándor birtokában volt. A legnagyobb állatállománnyal (és egyúttal legelővel) bíró a Fodor birtok, ahol viszont szecskavágót nem működtettek.

A Fodor birtok foglalkoztatta az összes gazdasági cseléd (30 fő) több mint egyharmadát (11-et). Eötvösnél nagyjából 100 kat. holdra jutott 1 gazdasági cseléd,

míg Fodoréknál ennek négyszerese. Az Imre birtokon 30 hold sem esett egy cselédre, Fodor Kálmánnál 56. A gazdaságok korszerűsítésére az érdekelteket semmi nem ösztönözte: gépesítést az olcsó és nagy számban rendelkezésre álló munkaerő, az értékesítést — a vasút megépítéséig — a körülményes közlekedési, szállítási lehetőség kedvezőtlenül befolyásolta. A gazdaságokra a szemtermelés, a jelentős arányú rideg (legelőző) állattartás, a külterjes gazdálkodási mód volt jellemző. A korábbi szőlőkultúrát a 19. század utolsó harmadában filoxéra pusztította el.

A birtokra telepítés az értékesítési lehetőségek javulása után nyert nagyobb lendületet. A 19. század nyolcvanas éveiben László- és Fodormajorról ad számot az összeírás. A 20. század első évtizedében feltűnik Újpuszta is. Az utolsó békeévben (1913-ban) Újpusztán már 36-an, Lászlópusztán pedig 16-an lettek otthonra. A kitelepítés folyamatát segítette az a körülmény, hogy az Eötvös birtok gazdaváltása után (1905) e legnagyobb és legkonzervatívabb gazdasági helyén kisebb, az értékesítési lehetőségek iránt fogékonyabb — a kezdődő balatoni fürdőkultúrával számoló, a Veszprém—Tamási vasútvonallal megnyíló adottságokat figyelembe vevő — birtokok alakultak ki.

A 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben a népesség gyarapodása lelassult. A hetvenes évek szerény növekedését a nyolcvanas évek stagnálása váltja föl. Az 1873. évi lélekszám még 6,6%-os emelkedést mutat 1877-ben. (1060-ról 1130-ra nőtt a lakosok száma.) Egy évtizeddel később, 1888-ban az 1877. évvel azonos létszámot írtak össze, s ez a századvégen (1895-ben) is csak 1187-re emelkedett. Újabb és jelentős veszteség adódott a következő, csaknem két évtizednyi időben: ekkor ugyanis mindössze 20 fővel gyarapodott. (1913-ban: 1270 fő) Mezőszentgyörgy népessége. A korábbi, járványok okozta pusztítások helyére a társadalmi problémákból adódó körülmények léptek. Századunk első évtizedében különösen az elvándorlás, a nagy arányokat öltő kivándorlás okozott jelentős emberveszteséget.

A népesség nemzetiségi összetétele az említett évtizedben nem változott. A felekezeti megoszlás alakulására a római katolikusok további térnyerése (1877-ben 24%) és a zsidóság számának növekedése (3,7%) jellemző. A 10 főnyi evangélikusság mellett a reformátusok 77%-os arányt képviseltek. A szociális körülmények kedvezőtlenebbé válása, a népesség elszegényedésének folyamata befolyással volt a felekezeti összetétel módosulására. A kálvinisták számát az el- és kivándorlás is apasztotta, míg a katolikusokat a (külterületi) betelepülések gyarapították. A zsidóság letelepedését

az országosan ható liberális politika mellett a hetvenes évek időleges értékesítési konjunktúrája segítette.

Míg Szentgyörgy a századforduló agrárproblémáira a népesség stagnálásával (elvándorlásával) reagált, közvetlen környéke a nyílt összetűzések színhelyévé vált. A szomszédos Lepsényben, még a múlt század végén (1896 októberében), agrárszocialista szervezkedések voltak. Azok elfojtása emberéleteket követelt. Századunk első évtizedének mezőgazdasági munkásmegmozdulásai a környéket újólag mozgásba hozták. 1905 nyarán az enyingi járásban, majd egy évvel később a lepsényi Déghi Antal-féle uradalomban folyt szervezkedés. Ez utóbbi helyen, 1906 júliusában, az aratósztrájkot csak katonai megszállással lehetett elhárítani. 1907 augusztusában Nyíry Sándor altábornagy balatonaligai birtokán sztrájkoltak az aratók. Ezek a megmozdulások azért figyelemre méltóak, mert a mezőszentgyörgyi nincstelenek lakóhelyük közelében törekedtek munkavállalásra, különösen pedig részesaratás végzésére. A munkabeszüntetések, illetve annak érdekében tett kísérletek a tizenkettedére és tizenharmadára leszorítani szándékozott aratórész és az önkényesen hozzákapcsolt ingyenes szolgáltatások miatt robbantak ki. Sikerral csak kevés esetben jártak.

A 20. század első évtizedében a község minden lakosára évi 25 koronát meghaladó közteher nehezedett. Mezőszentgyörgy állami adója 1908-ban 16 393 korona volt. Ehhez járult — a század fordulója óta emelkedő tendenciájú — községi pótagó. Az egyenes adók után kivetett községi pótagó kulcsa 1899-ben 14,5%-os; majd 1902-ben meghaladta a 20%-ot, 1908-ban pedig a 25%-ot. 1899 és 1908 között 2085-ről 3936 koronára emelkedett. Ezeknek az éveknek az átlaga 3310 korona volt. Az átlagot és az 1910. évi népességet alapul véve az 1 főre eső teher 2,74 korona, az 1 keresőre vetített pedig mintegy 6,6 korona, csak a pótagókból adódóan. A község lakosai a pénzbeli kötelezettség mellett természetbeni közmunkával is tartoztak. Ez 1908-ban 387 kézi és 136 ígás napszámot jelentett.

A község bevételeinek fő összege 1908-ban 7989 korona. Ennek több mint felét (4261 korona) a közigazgatási bevételek alkották. A kiadások ugyanekkor 7864 koronát képviseltek. Nagy részük közzjogi és közigazgatási költség, 3399 korona összegben. A közlekedési cím (főleg az utak, hidak, átereszek stb.) a kiadások 8%-át igényelte. A közegészségügyi kiadások 5%-ot, a közzjátékonyásra 6,5%-ot fordítottak. Közművelődés címen kiadást nem szerepeltettek. Ennek gondozása az egyházi és

társadalmi szervezetek feladatköre volt. A község terhére ekkor 5 szegény ember élt. Feladat volt még 3 elhagyott gyermek patronálása is.

A község vagyonának összértéke ekkor 44 854 korona. Ennek része 55 kat. hold föld, 29 440 korona becsértékkal, (638 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemmel), valamint házak és ingatlanok 10 011 korona értékben. A község fennálló követeléseinek értéke 556 korona. Az adósságállomány 5598 korona; ebből jelzáloggal terhelt 4498 korona. Az ingatlanokat értékük 11%-ának megfelelő jelzálog terhelte, ez az éves bevétel több mint 70%-a. A volt úrbéres és egyéb községi közbirtokosság 14 816 korona értékű vagyonnal rendelkezett. Ebben a földbirtok 88 kat. holddal, 559 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemmel szerepelt.

A néhány évvel később kitört első világháború a lakosságra nehezedő terheket tovább növelte. A kereső férfiak hadbavonulása az asszonyokra, a gyerekekre hárította a mezei munkák végzését. Nekik kellett teljesíteniük a kirótt közmunkákat is. A keresetkiesés, az emelkedő árak, az egyre szigorodó rekvirálások, a sűrűsödő hadikölcsön-jegyeztetések, a széles körűvé váló áruhiány és az akadozó hadisegélyek egyre elviselhetetlenebbé tették a háborús terheket. A kezdeti lelkesedést az elkeseredettség váltotta föl. Az eltűntekről szóló hírek, az elesettekről érkező értesítések gyűlöletessé tették a háborút. Különösen az említett frontharcosok hozzátartozói körében. Mezőszentgyörgyről több — korábbi évjáratnak megfelelő létszámú — hősi halott (63 személy) és ennek többszörösét kitevő hadifogoly vált a háború áldozatává.

1918 őszén, a fölbomló frontról hazatérők, látva az itthon maradottak helyzetét, követelésekkel léptek föl a helyi előljárással szemben. Maguknak gyorssegély, hozzátartozóiknak (a sok esetben elmaradt) hadisegély kifizetését követelték. A bátrabbak a háború alatti ígéretekre hivatkozással a földreform végrehajtását szorgalmazták. Miután a helyi főhatalmat képviselő Nemzeti Tanácsnál nem értek el az utóbbi említett földosztásban eredményt, a járás több községében 1919 elején önkényes földfoglalásokra került sor. Mezőszentgyörgyön — más községekhez hasonlóan — március utolsó hetében Munkástanácsot választottak. A Tanács tagjaivá Somogyi Jánost, Bende Jánost, Szép Józsefet, Kovács Sándort, Galambos Istváni, Nagy Gézát, Szőnyi Jánost, Pivnik Istvánt, Tóth Józsefet, Rácz Józsefet., Kalló Jánost és Liedermayer Józsefet választották. Közülük került ki a 3 tagú direktórium tagsága, amelyet Szőnyi János, Bende János és Rácz József alkotott. Tevékenységük a

ténylegesen meglévő szociális feszültségek csökkentésére és dr. Bán Jenő enyingi orvos közreműködésével, termelőségvetkezeti alakítására irányult. A néhány hónapra terjedő hatalomnak végét, és a benne érdekeltek „számonkérésének” kezdetét Prónay Pál és különítményeseinek megjelenése jelentette. A vörös terrort a fehér váltotta fel.

A kommün helyére lépő új rezsim a földdel kapcsolatos reményeket, a helyzet konszolidációjával párhuzamosan, mérséklődő ütemben és az elvártnál szerényebb mértékben hajlotta végre. Ezek az intézkedések a húszas évek első felében olyan következményekkel jártak, amelyek csaknem érintetlenül hagyták a 100 holdon felüli birtokállományt. Ezek a néhány száz holdas birtokok területi arányukat tekintve, még gyarapodtak is. Az 1920. évi 3450 kat. hold kiterjedésű határnak a húszas évek közepén 61%-át foglalták el. A század elején értékesítésre kerülő Eötvös birtokrész mindenekelőtt a középbirtokokat, illetve e birtokosok számát növelte. Az 1897. évi 4 birtokossal szemben 1910-ben már 9-et, 1925-ben pedig 10-et találunk. Tulajdonukban 2142 kat. hold állt. Ennek 88,6%-a szántó. Ezenkívül a legjelentősebb hányadot, 65 kat. holddal, a legelő képviselte.

A századforduló óta eltelt negyedszázad alatt a megmaradt régebbi birtokosok vagyoni helyzete lényegesen módosult. Mellettük pedig új középbirtokosok tűntek föl. A régebbi családok birtokállománya 1395 kat. holdról 591-re (42%-ra) csökkent, az új birtokosok tulajdonában 1551 kat. hold volt. A régiek közül Imre Sándor gazdasága mutatott föl gyarapodást, birtoka 116-ról 192 kat. holdra növekedett. A régebbi birtokosok utódai kezén a vagyon fogyóban volt. Így Eötvös Sándor a korábbi 796 helyett csak 119, a Körössy Lajos birtokát öröklő Körössy Flóra pedig 483 helyett már csak 280 kat. hold birtokosa. Az újak közül a legtehetősebb ifj. Szombati József (357 kat. holddal). Őt a 312 holdas Kálmán Imre követte. Keresztes János (285 holddal), Kalló Imre és István (191 holddal) és Nagy Imre (184 holddal) a sor folytatói. Őket az 1908. évi 55 holdról 115-re gyarapodott Mezőszentgyörgy község, valamint Vámos Gyula és Társai (107 holdja) követte. Valamennyi terület, 387 kat. hold kivételével, a birtokosok közvetlen hasznosításában volt. A kivételek közé tartozott Körössy Flóra, akinek birtokát részben Keresztes János (150 holdat), és Löwy Károly (130 holdat) bérelték. A Vámos Gyula-féle gazdaságot viszont teljes egészében Szombati József bérelte. Mind a tulajdonosok, mind a bérlők (a székesfehérvári Löwy Károly kivételével) helybeli lakosok voltak.

A húszas évek közepén — a Nagyatádi-féle földreform végrehajtásának időszakában — a község területéből 1308 kat. hold a 100 hold alatti birtok. Ekkor a 80%-ban mezőgazdaságból élő népesség 1 tagjára eső földterület alig valamivel haladta meg az 1 kat. holdat. A reform mintegy 10%-kal emelte a földdel rendelkezők számát, de a község területének még 2%-át sem érintette. Különösen növelte a 10 hold alattiak arányát. A legelesettebbek, a gazdasági cselédek és napszámosok aránya azonban változatlan maradt; ők alkották a mezőgazdaságból élő népesség felét. Amellett, hogy a törpebirtokosok megnövelt aránya bizonyult — a megváltással járó kötelezettségek és gazdaságuk hiányos felszereltsége következtében — legkevésbé stabilnak. Soraikat különösen a gazdasági válság időszaka ritkította meg.

A húszas évek második fele — a válságot megelőző időszak — megoldatlanul maradt problémái ellenére, a község fejlődése számára termékeny időszaknak bizonyult. A húszas években jelentős növekedés tapasztalható a lakosság számában, kedvezőbbé válik a népesség kor szerinti megoszlása, javulnak a népmozgalom mutatói, kedvezőbbé válnak a helyi lakáskörülmények. Egy évtized alatt 322 fővel (kerekén 25%-kal) emelkedett a község lélekszáma. Különösen figyelemre méltó a 10 év alattiak arányának változása (23%). E gyermekkorok 1930-ban a lakosság közel egyötödét (19%-át) jelentették. Megnőtt a házasságkötések száma. A község lakóinak száma, a háborús veszteséget kiheverve, 1629 főre emelkedett. Ebben az időszakban a két nagy felekezet egymáshoz viszonyított aránya erősen közelivé vált. A 893 református mellett 708 a róm. katolikusok száma. A község külterületein pedig egyenesen megváltozik, helyet cserélt a két felekezet aránya. (Ott a népesség kétharmada katolikus.) Jelentősen (14-re) emelkedett a helység izraelita hitet valló lakosainak száma, és ez egyértelműen a helyi szolgáltatási szféra bővülésével járt. A két nagy felekezet iskoláinak eredményes munkáját jelzi, hogy a 6 évnél idősebb lakosságból viszonylag kevés, 135 fő (10%), az írni-olvasni nem tudók száma.

A húszas években a népesség növekedésénél nagyobb arányban nőtt a lakóházak száma. A gyarapodás eredménye (28%-os többlettel) meghaladta a háromszázat (319 a község házainak száma). Javult az egy lakóházra jutó családok aránya (1920: 2,3, 1930: 2,2). A minőségi változást jelzi a szilárd alapozású házak több mint tizenötszörösre (193) történt növekedése, és a vályogépületek csaknem ötven százalékos csökkenése. Ugyanekkor (1930-ban) a község lakóházainak közel 60%-a cseréppel fedett. Életmódot befolyásoló változás volt 1928-ban a község 4 utcájának

villamosítása, a helyi közlekedési lehetőség javítása (a lepsényi vasútállomás, körzeti orvos és gyógyszerész elérésének megkönnyítése) Ludvig József lepsényi bérautós szolgáltatásának megindulásával.

A húszas és harmincas évek fordulóján a község ellátásáról Lővinger Lajos és Schwartz Józsefné vegyeskereskedése, Bach Jakabné, Nagy Géza és Nagy Lajos vendéglője gondoskodott. A baromfi- és tojáskereskedelemben Bagyula Istvánné, Nyári Istvánné, Rácz Imréné és Szokó Józsefné tevékenykedett. A helyi dohánytőzsdét (trafikot) Horváth László vezette. Nagy Lajos és Rohovszky Rudolf hentesek a húsellátásról, míg Márk Imre pék a sütésről gondoskodott. A lábbelikészítés és karbantartás Marton József, Schmutz József és Végh István cipészek feladata volt. A ruházkodás mesterei Schülinger József és Szabó Antal szabók voltak. A hajak karbantartásáról Zsoldos Károly borbély, a jeles napok ünnepélyessé tételéről Keresztes J. virágkertész gondoskodott

A famegmunkálás mesterei Lőrincz Miklós, Paksi Károly, Pölöskei Géza és Zsoldos Károly asztalosok és Retki J. és Tóth J. bognárok voltak. A lószerszámokat Novotni Lajos szíjgyártó, míg a lovakat Balogh József, Göde István, Hovásek Alajos, Mádl Ferenc és Szakó János kovácsok tartották karban. Az építés és tatarozás Horváth József és Marosi Imre kőművesek munkakörébe tartozott. A takarmányozást Balogh József darálómalma segítette. A gabonakereskedelemmel Ács József foglalkozott. Cséplőgéppel Földesi István, Göde István, Kalló János, Kálmán Imre, Mádl Ferenc. Rosenthal J., Szombati József és a Kalló testvérek rendelkeztek.

A községbeli pénzügyi tranzakciókkal a Mezőszentgyörgyi Hitelszövetkezet (mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja), áruértékesítéssel pedig a Hangya Fogyasztási Szövetkezet foglalkozott. A község élén ekkor Kálmán Imre bíró állt, a vezető-jegyzői tisztséget Keszi Béla töltötte be. A község közigazgatási határán belül Fodor-puszta, Kispuszta, László-puszta és Újpuszta külterületi helyek voltak találhatóak. A település lakosságának 8%-a külterületeken élt. Az 1930-as népszámláláskor számba vett Garas major ez idő tájt került Dég községtől Mezőszentgyörgyhöz.

A község területe 1935-re 4113 kat. holdra növekedett. Garasmajor átcsatolása lélekszámban 70 főnyi gyarapodást jelentett. A területi növekedés együtt járt a szántóföld bővülésével. Ez azonban nem a határ kiterjedésének, hanem a művelési

ág változásainak következménye, s egyúttal a külterjes, szemtermelésre orientálódó gazdaságok további térhódításának jele. Arányaiban — négy évtized alatt — leginkább ez a kertgazdálkodást érintette: területe a korábbinak közel egyötödére esett vissza.

Az 1935. évi birtokviszonyokat a következők jellemzik. Az 1 kat. hold alatti gazdaságokból 71 szántófölddel sem rendelkezett. Az összes 1 hold alatti tulajdon a gazdaságoknak 37,5%-át jelentette, az egész határnak pedig mindössze 1,02%-át. A legnagyobb számú (5—50 holdas) gazdaságok birtokában a helyi föld 32,7%-a volt, jóllehet a birtokok számában 28,6%-os a részarányuk. Ugyanekkor a 10 (100—500 hold közötti) birtokos a község területének 40,4%-át mondhatta magáénak. A községbeli védett birtokok száma 37 volt, területük nagysága 707 kat. hold. 371 kat. holdra terjedt a 6 korlátolt forgalmú birtok. Ebből községi tulajdonban 159, a közbirtokosságéban 78, a református egyházéban 96 kat. hold volt. Hozzájuk számítható még az 1 darab, 15 kat. hold terjedelmű vitézi telek is. Az aránytalan megoszlásból és a velejáró (részbeni) köztartozásokból adódó feszültségeket a húszas évek földreformja nem vezette le, hiszen ennek keretében mindössze 29 személy részesült összesen 47 kat. holdnyi juttatásban.

A harmincas évek közepén 2322 kat. hold állt kisbirtokos tulajdonban. Ugyanekkor 1000 kat. holdat jóval meghaladta a nagyobb — néhány száz holdas — birtokok részesedése. (1935-ben a 100 holdon felüli birtokok száma 9, 1860 kat. hold kiterjedéssel; az 1937-es adatok 8, a községgel együtt 9 birtokosról és 1668 kat. holdról, illetve 1388-ról szólnak.). A tíz évvel korábbi helyzethez viszonyítva a 100 hold fölöttiek birtoka 312 holddal csökkent, a birtokosok körében új nevek tűntek föl. {Petz Győző, Piwnik István, a bérgazdálkodó, Zeitler József}. A régebbiek közül birtokon belül maradt Eötvös Sándor (változatlan nagyságú birtokkal), Kalló Imre és István (bérleteikkel csaknem kétszeresére növelt területtel), Kálmán Imre (mintegy 100 holddal csökkent birtokkal), Keresztes János (területének lényeges apadásával). Nagy Imre állományát megőrizte, míg a község (tulajdonának növelésével) a 100 holdon felüliek sorába emelkedett. Mellettük még Fodor Kálmán örökösei és Imrő Lajos özvegye szerepelt a 100 holdon felüliek között.

Az előbbieken szereplők birtokainak jelentős hányada (487 kat. hold) bérbébe volt adva. A bérlők között Kálmán Imre saját birtokát meghaladó (205 kat. holdas) bérlettel rendelkezett, amelyet a Fodor örökösöktől vett át. Hasonlóképpen járt el Kalló Imre és István: ők a saját 167 holdjuk mellé Keresztes Jánostól és özv. Imrő Lajosnéól

összesen 211 kat. holdat béreltek. Keresztes János birtoka egy töredékén (8 kat. holdon), míg a község tulajdona közel felén (szántójának egészén) kisbérleteket létesítettek. A Kalló testvérek összesen 378 kat. holddal és Kálmán Imre és neje, összesen 372 holddal a község legtehetősebb birtokosaivá váltak.

Az 1937. évi 1662 kat. holdnyi 100 holdon felüli birtokból 752 a haszonbérbe adott terület. A tulajdonosok saját kezelésükben birtokállományuk közel felét, 46,5%-át (774 holdat) tartották. A bérbeadottakból kishaszonbérletben a község 63 holdja és Keresztes János 128 holdja volt, 1937-ben. összesen: 191 kat. hold.

A száz hold alattiak 2409 holdjából 774 hold (32%) haszonbérbe adott terület. 30 Ennek túlnyomó többsége (493 kat. hold) az 5—50 holdas gazdaságok (szám szerint 34) köréből került ki. Az 1 holdnál kisebb birtokoknak (összesen 8-ról volt szó) pontosan fele szintén haszonbérletként hasznosult. Ez utóbbi körülmény egyértelműen, a 5—50 holdas birtokok bérletének magas aránya pedig — részletező adatok híján is — azt látszik igazolni, hogy a földreform a benne részesültek önálló egzisztencia teremtő szándékát nem valósította meg, az aránytalan birtokmegoszlásból adódó problémákat sem oldotta meg.

1941-ben az 1619 főnyi népességből 609 fő keresőt (az összes kereső 83%-át) a mezőgazdaságban találjuk. Közülük a legnagyobb hányadot, 290 fővel a gazdasági cselédek, munkások és napszámosok alkották. Eltartottjaikkal a lakosság felét jelentették. Az 5 holdon aluliakkal együtt arányuk meghaladta a népesség 60%-át. Elsősorban közülük kerültek ki a földreform kárvallottjai. Azok, akik különféle okok miatt nehézségekkel küszködtek, tönkrementek, sokan árverezésre kerültek. A helyi szegénység részaránya fél évtized alatt emelkedett. Számuk, illetve arányuk növekedése meghaladta a község lélekszáma gyarapodásának mértékét. 1941-re az 5 holdon aluli birtokosok száma 27%-kal csökkent az 1935. évihez képest. Ugyanekkor az eltartottjaival 652-re emelkedett gazdasági cselédek, illetve munkások a mezőgazdaságból élő lakosság (1320 fő) felét (49,3%-át) alkották. Ezek az arányok határozták meg a község szociális arculatát a negyvenes évek közepéig. A gazdálkodás módjára, a termelés irányaira és arányaira szintén hatottak.

A harmincas évek közepén a földek megmunkálásában — kisbirtokokon szinte kizárólagosan — az állati erőre támaszkodtak. A községben található 280 lóból 241 volt igába fogható. (Rajtuk kívül még 7 igásökör is rendelkezésre állt.) A lovak

többsége melegvérű, de rendelkeztek (48) hidegvérű jószágokkal is. A 382 db szarvasmarha-állományban a piros-tarka dominált (351 darabbal). A disznótartásban a zsírsertés (1224 db) élvezett elsőbbséget. Az állománynak mindössze 15%-a a hússertés. (Az is az uradalmakban található.) A szerény számú (47 db) juhállomány csaknem kivétel nélkül húsmerinókból állt. Az aprójószágot 10 543 darab reprezentálta, túlnyomó többségében tyúk, 7248 darabbal. Jelentős volt a kacska (2053 db) mennyisége. Csaknem azonos a galamb (530) és a lúd (630) darabszáma. A faluban 126 méhcsalád volt található.

Az erőgépek, szinte kivétel nélkül, a nagygazdaságokban használatosak. Ott 13 motoros gép működött, 3 járgánnyal együtt. Munkagépekből 7 traktor (5 traktorekével), 6 cséplőgép, 5 másféle masina, 231 eke, 162 borona, 110 henger, 72 vetőgép, 133 kapálógép, 2 aratógép, 39 cséplő-tisztító, 170 takarmány-előkészítő, 2 tejgazdasági gép, 92 borgazdasági, 1 gyümölcs gazdasági és 2 keltetőgép állt használatban. Az igásszekerek száma összesen 160 volt. A személyszállításról 20 homokfutó, illetve hintó gondoskodott.

A szállításokhoz 47 egyes, illetve 88 kettes ló-, valamint 4 ökörfogatot tudtak kiállítani. 1934-ben a gazdaságokban összesen 27 marhát, 704 sertést és 15 juhot hizlaltak. Ekkor a házilag levágott sertések száma 365 darab volt. Éves átlagban a terület egyötödét trágyázták meg. Műtrágyával a földek 2—3%-át, vegyesen pedig mintegy 1%-át. A gazdaságoknak 4%-a tűzkár elleni biztosítást kötött. A jég elleni biztosítás aránya nem érte el az 1%-ot. Állatelhullás ellen pedig mindössze 1 biztosítás történt.

Mezőszentgyörgy gyümölcsfáinak (összesen 3612 db) több mint egynegyede szilva (kétharmada magvaváló), 13%-a alma és kereken 10%-a csonthéjas termésű dió, mandula, mogyoró). A körtefák száma meghaladta a háromezázat (326), az őszibaracké megközelítette azt (292). Bogyósok közül a meggy vezetett (319 fával), ezt a cseresznye követte (181 fával). A község négyszázat megközelítő (396) eperfával rendelkezett.

A 100 hold alatti gazdaságokban kitüntetett szerepe volt a búzának, de jelentős az árpa és a kukorica termesztése is. Ezek a gazdaságok is foglalkoztak baltacimmag, cirokszakáll, moharmag és lencse termesztésével. Gyümölcsök közül a téli alma és körte, valamint a szilva volt náluk található. A helyi nagygazdaságok némelyike profilírozta termelését, illetve tenyésztését. Kálmán Imre gazdaságában a Bánkúti

1200-as búza, a lófogú kukorica, a nagyszemű lencse, a cirokszakáll és a moharmag termesztése folyt. Nála történt a szimmentáli tinók nevelése, a marhák hizlalása és a tejgazdaság működtetése. De övé volt a legjobban gépesített gazdaság is, (Cséplőgéppel és traktorral rendelkezett, többek között.) Kezében összpontosult a község vezetése is.

Kálmán Imre a bírói tisztség ellátása mellett a helyi Mezőgazdasági Bizottság elnöki funkcióját is betöltötte. A vezető jegyzői munkakört Bodor Pál látta el. Körorvosként a lepsényi illetőségű Medgyaszay Gusztáv dr. tevékenykedett. Agyagássy Domokos dr., balatonfőkajári székhelyéről a körállatorvosi feladatokat végezte. Községi írnokként Kozma József, míg pénztárnokként Ladi János dolgozott. A községben — helyi működési területre korlátozódva — Református Lelkészi Hivatal tevékenykedett. A lelkészi feladatokat Eötvös Sándor látta el.

A harmincas évek második felére jellemző helyi „konszolidáltságot” már az évtized végén a fokozódó háborús terhek váltották föl. Előbb a Jurcsek-rendszerű begyűjtési kötelezettség keltette gazdasági nehézségek jelentkeztek. 1941-et követően már a háború okozta véráldozatok következtek. 1944—1945 fordulóján a háború taposott több ízben keresztül a községen. A kiürítés előtt — okulva a több évszázaddal korábbi tapasztalatból — Eötvös Sándor lelkész, Farkas István gondnok és Lady Péter presbiter közreműködésével elrejtették az egyház szent edényeit és iratait, így ezek megmenekültek a 18. század elejeihez hasonló pusztulástól.

1944—1945 fordulóján, majd az azt követő évtizedekben, időszerűvé vált az 1862. évben, a templomot ékesítő csillagban elhelyezett egykori feljegyzés. Ez arról szólt, hogy: „Szomorú időket éltünk az egész országgal együtt mi is. Adja Isten, hogy mire ezen iratunk újra napvilágot látand, szűnjék meg édes hazánk szomorú és viszontagságos állapotja úgy, hogy boldogabb utódaink hírből ismerjék a szenvedéseket, melyekből nekünk oly bő rész jutott.”